

JÁNOSI ZOLTÁN

Háromszáztizenkét indián

Az ököritói tűzvész Móricz Zsigmond tekintetében

1. A nagy író optikája

A zseniális író azért rendelkezik a remek íráskészségen kívül a másokét magasan meghaladó lételemző képességekkel, mert egy látszólag véletlen eseményben is koncentráltan tudja megragadni és ábrázolni egy-egy történelmi korszak jellegzetes folyamatait, az emberi minőséget érintő történelmi, szociológiai, kulturális és egyéb változásait. Az 1910-es ököritói tűzvész eseménylánca, tényei, adatai a hazai napilapok, és az egész világra kiterjedő híradások révén mások számára is közismertek voltak. Ám a korszakban a – két év múlva bekövetkező és mintegy 1500 fő halálát okozó – Titanic-szerencsétlenség után a második legtöbb emberáldozatot követelő, európai forrású katasztrófa oknyomozásában csak Móricz tudott felfedezni egy olyan elemzést – nevezzük írását akár esszének, akár szociológiai sorskibontásnak, akár feltáró riportnak –, amely az adott korban az embert ért egyetemes történelmi-ökológiai-társadalmi változások nyomvonalán villant fel a magyar világ egyik legszerencsétlenebb sarkából azokkal közvetlen kapcsolatban álló, lényegszerű párhuzamosságokat. Sőt sűrít magába a bolygó természeti kincseinek és emberi létének a gazdasági érdekű kifosztásából eredő, a civilizációt súlyosan érintő, más földrészekre is kisugárzó érvényű egyetemes tartalmakat.

A tragédia fölött látható felszín pedig csak egy húsvét vasárnapján tartott bálról, a disznóhólyag lámpától lángot kapott csúrról, a tüzeset miatt égési sérülésekben, illetve füstmérgezésben és az egymást pánikban eltaposó meghalt 312 emberről és 99 sebesültől beszél. (Móricz az írását kezdő mondatában 325 halottat említ, a valós szám ennél 13-mal kevesebb.) Tudatosítva e számok alapján azt is, hogy a korabeli Európa legnagyobb szerencsétlensége történt Ököritón, és hogy a szabálytalan bejutásokat meggátolni szándékozó, az ajtókat beszegező vagy elzáró mohóság – fizetség nélkül ne juthasson be ember a táncos forгатagba – és a pajta állapota, valamint a mulasztások sora közösen vezettek a tragédiához. A beszámoló, a más kortársi elemzések, a túlélő résztvevők vagy a mentésre odaérkezők emlékezései jobbra e körben mozognak, ennek a látható, érezhető pokolnak a részleteit, adatait, eseményeit tárgítják és színezik, de nem szállnak le a történelmi eredőkre, a szociális okok mélységeibe.¹ Móricz viszont azonnal nagyototál látószögbe emeli a szerencsétlenséget. Eleve olyan

¹ Lásd például a *Magyar Földműves* 1910. április 3-i, *Az ököritói tűzvész. Egy színmagyar község gyászos pusztulása. 400 halott – 112 sebesült* című; a *The New York Times* 1910. március 29-i: *300 burned to death at ball in Hungary*, a szlovén *Domoljub* 1910. április 7-i számának tudósításait, továbbá a francia *Le Petit Journal* 1910. április 10-i, *Une salle de bal en feu* címlap-képi és feliratú írását.

antropológiai összefüggésekből kezdi vizsgálni a páratlan közösségi krízist felmutató tűzesetet, amely a lokális történetet kiemeli a maga szerencsétlen partikularitásából, annak okait és a következményeit egyetemes és világtörténelmi színterek és szereplők összefüggésrendszerébe állítja, és – egyéb emberellenes merényletekre is rásugározva az időben – az emberi progresszióra nézően máig ható erővel szolgál tanulságokkal. Az a nagy távlat sugárzik tehát föl Móricz e rövidebb írásából, ami kozmikus-univerzális, a teret-időt kitágító alkotói optikáját novellái és regényei jelentős részében is jellemzi.

Nyomozati vektorainak tengelyébe Móricz itt a természeti világgal, a saját hagyományával, kultúrájával viszonylag harmóniában, békességben élő embert a mohóság, a mind nagyobb haszonszerzés úgynevezett „civilizációs” érdekekbe öltöztetett, a hagyományokat, a tulajdonviszonyokat, a szokásokat és az évezredek alatt kialakult ökológiai s a vele élő emberi rendszereket fenekestül felforgató, kihasználó, az embert pedig félredobó-elsodró-kivégző feudálkapitalizmus, illetve az attól vezérelt „modernizáció” eljárásait, torz morálját, emberellenességét állítja. Nem csupán a természeti és az emberi környezetet a maga szempontjai szerint radikálisan átrajzoló és azt kifosztó gazdasági célelvűség természetében rajzolja meg a problémát, hanem az érintett emberi csoportokat irányító hatalmi struktúra erkölcstelenségének, sőt aljasságának is a tömör és pontos bemutatására törekszik. Közismert, ahogyan Móricz szó szerint megidézi, részvétlenül mit válaszolt a megyei alispán a Budapesti Mentőegyletnek, amikor az felajánlotta segítségét a túlélők ápolásában: „értesítem, hogy Ökörítón egyéb munkálat nincsen, mint háromszázon felüli hulla eltemetése.” A főispán pedig azt jelentette ki, hogy „addig nem megy Ökörítőra, amíg el nem temetik a halottakat, mert azt a látványt nem bírják ki az idegei. Ökörítón nincsen szükség segítségre, csak egy díszes emlékoszlopra.”

Az ökológiai rendszert és az ehhez kötődő emberi világot szétverő, annak jövőjével nem törődő, arról a civilizatorikusnak nevezett változások közepette felelősen nem gondoskodó elvakult garázdaságnak a botrányos példáit – ma már – a dél-amerikai őserdőktől a norvég gleccserekig, a Bajkál-tó állapotáig, az afrikai gyémántbányák történetéig lehetne felsorolni – párhuzamban a Móricz-mű megállapításaival. A magyar író elemzésének legnyilvánvalóbb paralelitásait kereső és átvilágító fókusz mégis – az egyik legvilágosabb példaként és analógiaként – az észak-amerikai indiánok sorsa, illetve a körülöttük a hódítások révén a létfeltételeiket megváltoztató mohó akaratok kiemelése és a közös vonásokra figyelő jellemzése adja. Ez a leglátatóbb erejű, a köztudatban a legtöbb emlékekkel bíró és (írói és történeti feldolgozásokban is gyakran megszólított) legközismertebb történelmi folyamatába, a Móricz-mű tartalmi viszonylataira tekintve, arról: hogyan képes nemhogy kisebb embercsoportokat, hanem népeket is eltüntetni, lezüllesztetni és életveszélyes helyzetekbe sodorni a haszonra és földszerzésre orientált, modernizációnak, kultúraterjesztésnek elkeresztelt hódító akarat és annak ökológiai járuléka. S a keserves egyenlet mindkét oldalról igaz: akár az amerikai természettönkretétel és népnyomorítás felől olvasom ma újra e Móricz-munkát, akár Móricz üszkös, fekete fókuszából nézem Észak-Amerika indián történetét: az alapvonások, a sors- és életmódátalakítások történelmi menetrendje és azok következményei ugyanazok. Jóllehet, Móricz parányi, szinte könnyecsppnyi

tükördarabban mutatja be a XX. századnak a háborúk mellett az egyik legnagyobb emberre mért csapástípusát, az ökológiai katasztrófa antropológiai következményeit, e miniatűr arányokban koncentrált módon ugyanaz tükröződik vissza, mint ami Észak-Amerika őslakóival és természeti világával végbement.

Pedig Ökörítót légvonalban mérve több mint hétezer kilométer választja el Észak-Amerika keleti partjaitól, azoktól az új kontinens-földektől, ahová a viking Vörös Erik után 1492. október 12-én, Kolumbusz a lábát (a később San Salvadornak elnevezett szigeten) a partjaira tette. S a történet innen már közismert. Körülbelül négy évszázaddal később az őslakosok nagy része már kiirtva fekszik, jeltelen vagy tömegsírokban; egész indián népek tűnnek el, az utolsó szálig a történelem árkaiban. A maradék népek többsége azután rezervátumokban tengődik, az egykori vadászok, halászok, gyűjtögetők vagy földművelők régi életformáikból, szokásaikból s nagyrészt identitásukból is végérvényesen kivetetten élnek, sokuk az alkohol vagy más drogok rabja. A népirtás ugyan Móricz csöppnyi térségében a maga nyílt eszközeivel (a világháborúval) ekkor még éppen nem történt meg, Ökörítón és az Ecsedi-láp környékén az indián háborúkhöz hasonlatos események nem zajlottak, de ezek kivételével tipológiai szempontból az akkor legnagyobb magyar mocsárvilág körül ugyanaz folyt le, mint Amerikában az őslakosokat kiszorító háborúk alatt. Amott a fehér telepesek végtelen rajai, majd az aranyláz, az olaj és egyéb természeti kincsek fölötti uralom és a haszonszerzési ösztöne zsugorította egyre kisebbre a bennszülöttek területeit, majd vette el azokat totálisan is, emitt a vízi világból termőföldet teremteni akaró földéhség, a birtokosok haszonvágya hozott hasonló eredményeket és követelt hasonló – itt a tűzvészben elporladó – áldozatokat. Ami amott az Atlanti-partoktól Kaliforniáig, majd a Csendes-óceánig, az Ohio, a Mississippi, a Missouri síkságitól, Floridától a Nagy-tavakig, a Sziklás-hegységig és tovább terjedő területek újfajta civilizációba vételét jelentette – párhuzamosan az őslakosok otthonukból való kikényszerítésével, illetve kipusztításával –, az itt, Móricz ábrázolásában az Ecsedi-láp lecsapolásának és új gazdasági birtokbavételének példázatába szorult.² A végtelen nagy észak-amerikai természeti rendszer és a vele koherens harmóniában élő népek és az Ecsedi-láp s a körülötte, belőle élők az irdatlan aránybeli eltérések ellenére is – egy rájuk visszatekintő mai olvasatban – ugyanolyan kegyetlen törvényszerűségeknek kitett nagy rablások áldozatai voltak. Móricz (akaratlanul, ám korántsem véletlenül) a seregnyi lehetséges vagy valós katasztrófa-ok közül erre – az amerikai indián létet hasonló elveken és eszközökkel gyökeresen átalakító, kisemmiző és testben-lélekleben kifosztó – párhuzamra: a termőföld-szerzés gátlástalan folyamatára és ennek szocio-

² „Ecsedi-láp: a Szamoslát és a Nyírség közötti mélyedésben, a Kraszna két oldalán elterülő nagy kiterjedésű mocsár. A 18. sz. végén kezdődött el lecsapolása, ekkor még hossza 50, szélessége 30 km volt. A 19. sz. első felében 50 000 hold összefüggő víztükrökre és 20 000 hold ártérre terjedt ki. Az 1863. évi nagy szárazság után fokozatosan kibeddedt és a déli Nagy-lápra meg az északi Ecsedi-tó lápjára szakadt ketté. 1895-től rendszeres árvízmentesítési és lecsapolási munkákkal kiszáritották és túlnyomó részét művelés alá vonták. A környező falvak népe az Ecsedi-lápot Rémelek, a környező vidéket Révoldalnak nevezi. Az elmúlt évszázadban az Ecsedi-láp közelében fekvő falvak nagy változáson mentek keresztül. Életmódjukban az állattartás és pákászat-halászat háttérbe szorult, a földművelés előretört.” In: Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977 = www.arcanum.com › online-kiadványok › ecsedi-lap-724AF

lógiai járulékaira, azaz az Ecsedi-láp lecsapolására és ennek következményeire helyezi írásának hangsúlyait. Ezen tengelyen jut el néhány lapnyi műve – már a mai olvasók fejében – az akár egyéb kontinenseken a közelmúltban végbement, illetve napjainkban is folyó ökológiai és antropológiai pusztítások analógiáinak közelébe.

2. A magyar indiánok földjén

Arra a kérdésre tehát: hogyan kerülhet egy szellemi kalap alá a láp körül élő (a későbbi áldozatokat adó) magyar embercsoport és Észak-Amerika indiánjai, a válasz csaknem provokatívan egyszerű: elemi és természetes antropológiai helyzetük szétszaggatásainak sok elemében igen rokon vonásai miatt. Móricz szó szerint nem részletezi ugyan a láp körül élők archaikus létforma tartalmait, de tudati bázisában, világosan, a műből is jól érzékelhetően ott volt azoknak az élelmet, otthont biztosító, a láphoz kötött életformáknak a beható ismerete, amelyeket az ottaniak jelentős része tipikusan folytatott. S ezeknek a szokásoknak, szellemiségnek, lét- és munkamódszereknek a kiiktathatatlan, a szerves járuléka volt az a viszonylagos függetlenség-, szabadságérzet és természetisztelet is, amelyeket az archaikus létmódokat őrző létfenntartó munkalehetőségek mellett a belőle és körülötte élőknek a mocsárvilág biztosított. Ezeknek az életformáknak, foglalatosságoknak, munkatartalmaknak pedig a vadászat, a halászat, a gyűjtögetés, a pásztorkodás, a láp nyersanyagaira támaszkodó kézművesség és a partvidéki földművelés éppúgy részei voltak, mint a legkülönbözőbb indián népek létfenntartó foglalatosságainak is.

S hogy csupán gazdasági-gazdálkodási-természeti értelemben a láp 1898-ban történt teljes körű lecsapolásával az azt elrendelőik milyen összetett spektrumú gazdagságot irtottak ki, annak csupán a vázolására is az e tájra és múltra vonatkozó gazdaságtörténet megállapításai kerüljenek megidézésre. „Az általános főfoglalkozás földművelés és állattenyésztés volt. Rendes körülmények között a föld óriási termést hozott és a láp bőven megadta az állatok, főleg a szarvasmarha, ló eleségét. A többi foglalkozást mellékkeresetképpen űzték egyes vidékeken. A nádvágás nehéz munkáját legnagyobb mértékben Nagyecsed és Börvely szegényebb népe végezte; a kaplonyiak a gyékényfonást. Kisebb-nagyobb mértékben elterjedt a szekérfas-, a vesszőkosár-, a gyékénykosár-kötés háziipara is. Némi jövedelmet hozott a szőlő- és kévekötéshez szedett zöld sás; végre egyeseknek a halászat, csíkászat és vadászat, utóbbi nem annyira fegyverrel, mint kirakott törrel. – A nádat nemcsak házfedelekre használták, hanem abból telt ki a szegény ember kerítése és egész évi tüzelő-anyaga is.”³ – írja többek között Berey József a láp létmeghatározó munkaformáiról. Mindezek analógiájaként az észak-amerikai indiánoknak a meghódításuk előtti munkaformái, életfenntartó tevékenységei pedig – szorosan a Berey-sorok mellé állítva – röviden így jellemezhetők: „Egyesek vadászó-gyűjtögető életmódot folytattak, mások mezőgazdasággal

³ BEREY JÓZSEF: Az Ecsedi-láp. In: Magyarország vármegyei és városai. Szatmár vármegye. Szerk. BOROVSZKY SAMU. Digitális kiadás: Arcanum Adatbázis Kft. 2004. 28. = <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/szatmar-varmegye-17E72/az-ecsedilap-irta-berey-jozsef-17FC2/>

és vízkultúrával foglalkoztak, máig maradandó örökséget hagyva maguk után. Egyes társadalmak erősen a mezőgazdaságtól függttek, mások életmódja a földművelés, vadászat és gyűjtögetés keverékére épült.”⁴

Ezeknek az alapoknak a durva kirántása mindkét népcsoport lába alól, vagyis a sokaságokat érintő létfeltétel-roncsolás adja a közös helyzet bázisát. A további és szintén keserves módon rokon karakterű következmények mind erre az originális létmódokat és vele e kultúrákat megszüntető alapra rakódnak. Móricz marokba szorítva mutatja fel azt, ami Amerika őslakóival jóval nagyobb méreteken és még nagyobb kegyetlenségek közepette a történelem óriási tenyerén történt. Két-három jellegzetes foglalatosság-típusra történő gyors rátekintés is széleskörűen igazolhatja a magyar láp környékén folytatott és az indián lét- s lélekmódokkal való párhuzamokat; a néprajztudományt, a geográfiát és a biológiát emelve segítségül a paralelitások alátámasztásául.

A korábban a Balaton területének kétharmadát kitevő, mintegy 350–400 négyzetkilométernyi területen elterülő Ecsedi-láp vidékéről, az Alföld legnagyobb, összefüggő mocsárterületéről és a körülötte élőknek a mocsárvilággal való történeti viszonyáról, az érintetlen természetről, amellyel harmonikus kapcsolatot törekedett kialakítani az ember, az ököritói tragédiához fűzött elemzésében így ír Móricz: „Egy egész évezreden át szinte megközelíthetetlen volt ez a vidék, s különösen a láptól északra, a Szamostól a Tiszáig sohasem volt jóformán az egész ezredév alatt igazi népáramlás. Török, tatár erre csak vendégnek járt, hadak útjába ez a hely sosem esett, csak természetesen fogyott és szaporodott, s míg a Duna–Tisza közén a török korban 300 községből harminc is alig maradt, itt minden falu felviszi az adatait az Árpád-korig. (...) Ha változott is az örökség, hagyaték, vásár útján a földesúr, az élet ugyanaz maradt, s annyi változás az életmódban s életfelfogásban nem történt Nagy Lajostól a forradalomig, mint azóta a láp lecsapolásáig, a vasút megnyitásáig...”⁵ S még mélyebbre merülve abban, hogy mi minden rejtőzhetett a lápi élet ismeretanyagában az író e tömör mondatai mögött, a korábbi századok három természettudósát: a geográfus Fényes Eleket, a topográfus Géresi Kálmánt és a természettudomány polihisztorát, Herman Ottót állítsuk oda a szétrombolt lápi élet boldogabb előzményeinek tudatosítására. Fényes Elek még így jellemzi ezt az eredeti vidéket – nem sokkal, úgy fél évszázaddal – Móricz és a tűztragédia előtt: „Határa Ecsednek csupa lápból áll, s midőn a Szamos, Kraszna kiöntenek, víznél egyebet nem láthatni. Nádja, szénája, hala, csikja bőven van, és a lápon egy nagy tiszta kerekű, számtalan vízimadarakkal megrakva. Vannak a lápnak égerfás, fűz- és rekettyés helyei is, mellyekhez csak a láp befagytaival juthat az ember. Ezelőtt vadsertéseknek és őzeknek volt tanyája...”⁵ A terület természeti gazdagságáról Géresi Kálmán még részletesebb összegzést ad: „Mert sem erdő, sem tó, sem a leggazdagabb tenyészetű föld sem táplál annyi állati és növényi életet, mint a láp. A legkülönbözőbb fajtájú vízi szárnyasok ezrei lepik el és találnak benne életet. A gyöngyvér nevű vadliba, a közönséges vadlúd, a vadkacsának és gémeknek összes hazánkbeli fajai, a kócsag,

⁴ hu.wikipedia.org › wiki › Indiánok

⁵ FÉNYES ELEK: Ecsed. Magyarország Geographiai Szótára, Mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik, Pest, 1851. www.arcanum.com › online-kiadvanyok › Lexikonok

a lápi sas, a nádi ölyv és nádi veréb terített asztalt találnak benne. A netalán közelgő vadásztól hangos visongatással óvja őket a sirály, és a bibicz, madártársainak öre és figyelmeztetője (...) De az emberről sem feledkezik meg a lép. Az ember is, ahol élet és tenyészet van, akármilyen módon kivieszi abból a maga részét. A lép már kora tavasszal, korábban mint a mező, megnyitja kebelét. (...) Az első gyenge nádhajtást *nádfióknak*, a háromélű sást *sívónak* nevezik; mindkettő meglehetősen takarmány. A mint pedig a lép tavasztól kezdve nyárára apadni kezd, ráhajtják a szarvasmarhát. Reggeltől estig benn van a jószág a lápon, csapást törtet magának a nádasban, meggázolja a sást, lelegeli a zombék fűvét és az apró hajtásokat, segít az embernek irtani és behatolni a lép belsejébe. Lassankint apad a víz; a csónak csak a csikásznak és halásznak kell; ... háatasabb helyeken a nyár vége felé olyan tengeri táblák fizetik vissza a fáradságot, a milyeneknél különbet az Alföld legtermékenyebb síkja sem tud fölmutatni.”⁶

Móricz fejében nyilván ott élhetett az e mocsárrendhez kötődő archaikus eredetű foglalkozásoknak: gyűjtögetők, pásztorok, halászok itteni tevékenységének sokféle formája, amelyek – meglehet, számára még rejtettebb módon, ám evidenciális erővel – az amerikai földrész nagyszámú őslakosának életmódjával mutattak rokonságot. Csak egy-két ilyen lápi foglalkozást – a pákászt⁷ és a csikászt vegyük most tüzetesebben szemügyre, összekötve azokat gondolatban a hódítások előtti indiánlét meghatározói-val. „A pákász talán utolsó alakja volt az igazi ősi magyarságnak; hirmondója annak az életnek, a melyet a magyarság halászó törzsei, lehet, hogy egykoron a Kuku-nor táján s bizonyosan a Kaszpi-tenger halászó helyein folytattak...” – írja Herman Ottó –, majd e „magyar indiánok” életmódját (részben a csikászkéval együtt) így rajzolja körbe: „Adót nem fizetett; neve nem volt beírva község, megye, uraság lajstromába; nem volt jobbágya senkinek; pap nem szedte tőle a párbért, szóval a rétség szabad embere – még a nemes embernél is szabadabb volt. Pedig élete nem folyt titokban; ismerte a környék gazdája, halásza, vadásza, messze vidék utazója; mert akkoriban, a mikor a pákászság virágzott, a csinált útnak híre hamva sem volt; gyepről-gyepre hajtott a magyarság; kútgém volt a mérföldmutatója, csillag a vezetője s a mikor a rétséghez ért, akár száz szekérnyom vezetett abba. Itt kezdődött a pákász birodalma, melynek úgyszólván minden fűszálát ismerte; itt volt hivatása a külső világgal szemben, mert egyedül ő volt a biztos kalauz utasnak, vadásznak; a nemes ember csótáros, fényes fogatának, a

⁶ GÉRESI KÁLMÁN: Az Ecsedi-láp. In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen/ Az Alföld/Nagy-Károly és Szatmár vidéke. www.arcanum.com › az-alfold-3140 › az-ecsedi-lap-geresi-kalmantol-

⁷ „A *pákász* a mocsarakban kúp alakú nádkunyhóban vagy nyerges tetejű földkunyhóban lakott... Szigonnyal, vejszével, varsával, hurokkal halászott. Különböző hurkokkal fogta a vízimadarakat, csapdával, veremmel a farkast. A madarakra íjjal és hajítófával is vadászott. Gyűjtötte a pákász és családja az ehettő mocsári növényeket, a gyékény buzogányát (*pákua*), a vadmadarak tojását, színes tollát, fogta a pióccát, a teknősbékát. A *pákász* elnevezés is a gyűjtögető tevékenységgel magyarázható: a gyűjtött *pákát* taplóként tűzgyújtáshoz és párna-, dunnatölteléknek használták. A *pákász* elnevezés a halász, madarász, vadász foglalkozásnevek analógiájára keletkezett... A pákász felesége gyűjtötte a gyógynövényeket és azokat faluról falura, vásárról vásárra vitte eladni. Egyes pákások darvak, hatyúk és kócsagok szelidítésével foglalkoztak. A szelíd darvakat búzáért cserélték el. A pákász kunyhója körül 50–100 méhcsaládot tartott. De elrabolta az odvas fákból a vadméhek mézét is. A pákások a fogott hal egy részét beszolgáltatták a halászó vizek, a mocsarak tulajdonosainak, a földesúrnak, a községnek.” In: Magyar Néprajz, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/ii-gazdalkodas-4/termeseti-gazdalkodas-2E/a-vadnovenyek-gyujtese-2F/a-vadnovenyek-emberi-fogyasztasa-37/a-pakas-44/>

gyolcsos tót fedeles szekérének; sőt még annak az istenadta vándorló legénynek is.”⁸ „A pákász nyáron a családjával együtt egyik helyről a másikra vándorolt. Állandó települési helyükről, téli szállásukról 30–40 km-re is elbarangoltak a mocsárba, a réteken. Tavasztól az őszi hideg beálltaig általában öt-hat hétig laktak ugyanazon a helyen. Kunyhójukat valamelyik szárazulaton állították fel, de ha ilyet nem találtak, akkor az ingó lápon is ellaktak. A mocsárban a pákász-családok több kilométerre egymástól állították fel kunyhóikat. Akadt pákász, aki nyáron valamelyik odvas fában húzódott meg,”⁹ „A 19. század végén sok olyan pákász élt – fűzhető az indiánokra vetett pillantás analóg mozzanatokot kereső szándékának ívéen még mindezekhez hozzá – aki nem tudta, hány éves, lelkész soha meg nem keresztelte.”¹⁰ „Egész életét, télen nyáron a rétségekben töltötte; sokról még az sem bizonyos, hogy... éltepárjával megeskették s harangszóval, papi áldással eltemették volna.”¹¹ A pákászokéval részben érintkező lápi foglalatostudásnak, a csikászatnak a halászó-gyűjtögető ősi létformákkal való kapcsolatát és az akkori népelelmzésben (sőt állattartásban, így a disznóhízlásban) betöltött kiemelkedő szerepét pedig minden néprajzi szakirodalom kiemeli: „A rétgazdaság idejében, jelesen téli időben – legsűrűbben a nagy bőjt idején – hordókkal, csiklajtokkal megterhelt szekerek küzködtek a nagy magyar rónaság tapadó sarával, feneketlen kátyúival, azon igyekezve, hogy valamely népes várost elérhessenek s piaczára kiállhassanak” – jegyzi le ismét Herman Ottó. „S mikor a csikászok hordói megjelentek a halaspiacson, hírók, szájról-szájra járva, bekalandozta a várost... ; mert a csík akkoron közétel számban ment: úrnak, zsellérnek kedves eledele volt. A piacon hosszú sorban állott a nagy kád, a melybe a hordóból, lajtból a csikot bedöntötték s e kádakban, kevés vízben megnyüzsgött a síkos, barna halak töméntelen sokasága; ötszörte, hatszorta több volt a hal, mint a víz.”¹²

S most csupán néhány indián törzs létmódját vessük egybe gyorsan ezekkel a főképp Herman Ottó által vázolt életformákkal, amelyeknek gyakorlati és tudati vonásai a lóp körül élő más foglalkozásúakra: lápi pásztorokra, a lóp anyagait feldolgozó kismesterekre, a lápszéli földművesekre is átsugároztak: „Valamennyi vadásznép a vadak nyomában járt. Télen a befagyott tavak mellett felállított viskókban vagy kis tipikben éltek, így gondoskodva a halkészletekről. Emellett vándoroltak is, hótalpakon, gyalogszerrel vagy szánkón és bobon – jegyezték le például a sarkkör alatt élő indián közösségekről –. Némely népcsoport körében a családi birtokú vadász- és csapdázóterületek is ismertek voltak, így évről évre valamennyien visszatértek kedvenc vadász-, halász- vagy gyűjtögető területükre. A hóban nyomot hagyó karibut, jávorszarvast és más vadat könnyen lehetett követni. Mikor a tavaszi olvadás a tájat mocsárrá változtatta, az em-

⁸ HERMAN OTTÓ: A magyar halászat könyve. A Királyi Magyar Természettudományi Társulat kiadása, Budapest, 1887. Elektronikus változat: Németh Ferenc, 2004, 468-470. mek.oszk.hu › html [HERMAN, 1887.]

⁹ A pákász. In: Magyar Néprajz, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/ii-gazdalkodas-4/termeszeti-gazdalkodas-2E/a-vadnovenyek-gyujtese-2F/a-vadnovenyek-emberi-fogyaszta-sa-37/a-pakas-44/> Arcanum Kézíkönyvtár

¹⁰ Uo.

¹¹ HERMAN, 1887, 470.

¹² I. m., 477.

berek nyírfakéreg kenuikon a folyókat és a tavakat járták...¹³ A pákász, csikász, madarász és más tevékenységformák észak-amerikai indián rokonságának szemléltetésére (hiszen – a kihalt nyelveket nem számítva – húsznál több nyelvcsaládhoz tartozó, sok száz nyelvet beszélő valamennyi törzs létmódjának, így a közismertebb síksági bölényvadászatnak még illusztrálására sem lehet itt mód) még az északeleten (a mai Kanada területén) élt, élő algonkinoknak a lápból táplálkozókéhoz igen hasonlító példájára vetődjék egy rövid pillantás. „Az algonkinok nyírfakéreg kenuikon a vadászat, a gyűjtögetés és a halászat évszakonkénti körforgásában, a látszólag végtelen tavakat és vízi utakat járva, nomád életmódot folytattak. A területükön való vándorlásuk közben gyakran állítottak fel kéreggel vagy állatbőrökkel fedett, egyszerű, kúpos tipiket vagy sátrakat. Az állandóbb nyári és téli szállásaikon, ahonnan kirajzottak ételmezt gyűjteni, vigvamokat építettek, melyeknek összevarrt nyír- és szilfakéreggel vagy állatbőrökkel fedett, vékony ágakból kialakított, kifinomult kupolaszerkezete volt.”¹⁴ Eddig az idézetek, amelyekből az is kiderül, hogy az életformák rokon vonalain kívül még az ideiglenesen felállított magyar pákászkunyhók funkciója is a tipikéhez volt hasonló.

Összességében az mondható el, hogy az indián népek hasonló, harmonikus viszonyban éltek a természettel, mint Móricz magyarjai az Ecsedi-láp környékén. Amit az indiánoknak a nagy tavak, a folyók, az állatokkal teli erdők, a bölénycsordák vonulásától híres síkságok és az elemi földművelés jelentett, hasonló létbázist adott a belőle élőknak az Ecsedi-láp. A munkamódszerek, a természet becsülése, az etikai normák mindkét esetben ezekhez az alapokhoz igazodtak. A földek mezőgazdasági termelésbe vétele, az olaj- és az aranybányászat Amerikában, a kukorica- és búzavetések kiterjesztése a láp halott medrére Ökörítő térségében ezeket a több évszázados, sőt akár évezredek örökségű életmódokat, a belőlük származó dologi javakat, tevékenységterületeket, élelem-, munkaeszköz- és nyersanyagforrásokat korlátozta, szűkítette és szüntette meg végül, s gyakorlatilag a teljes korábbi létfenntartást kivégezte.

A leírt természeti, antropológiai értékek és a hozzájuk kapcsolódó egzotikum alapján, noha nem tartozik szorosan a tárgyhoz, mégis mindenképpen megemlítendő – hiszen aligha véletlen –, hogy maga az Ecsedi-láp mint természeti képződmény, történeti táj és különös foglalatosságokat űzők birodalma – ahogyan a „Vadnyugat” is az amerikai és más földön élő tollforgatókét – nem kisebb írók képzeletét ragadta meg, művekbe idézve e földet és lakóit, mint Jókai Mór (*A löcsei fehér asszony*, 1885), Móra Ferenc (*Rab ember fia*, 1910), Ignác Rózsa (*Az utolsó daru*, 1959), Makkai Sándor (*Ördögsekér*, 1925), sőt még Ady híres *Vízió a lápon* című költeménye is (Nagyvárad, Napló, 1903. június 11., eredeti címe: *A lápon*) e mocsárvilág emlékéhez kapcsolódó forrásokon született. Jókai így ír többek között *Az Ecsedi-lápban* című írásában e föld- és vízterület termékenységéről és szépségéről: „Az út kétoldalán meszsze terül az ingovány, melynek felszínét négyszer kaszálják egy esztendőben: a fű most is meghaladja az embermagasságot, s mire a vágott rend megszárad már keresztültör najta a friss sarjú buja hajtsa. A réti füzény rózsaszín: vinágfürtjei egész biborszínűvé

¹³ hu.wikipedia.org › wiki › Indiánok

¹⁴ Uo.

teszik foltonkint a sötétzöld fűpalástot; s az égerfaerdők haragoszöldje csaknem fekete színt mutat a láp közepett.”¹⁵

3. Természetrombolás – antropológiai távlatokban

Hogy mi lett az Ecsedi-lápból – e Jókai-idézet kontrasztjában – annak a földéhség miatti lecsapolása után, arról már Móricz számol be így a tűzvész társadalmi okait kereső munkájában: „...ott ült még akkor is a nép lelkén a láp világa, amely egy ezredéven át megőrizte az ősi magyar életmódnak és életfelfogásnak némi színét és illatát. S a parasztok éppen akkor komoran szidták, s véres düh ingerlékenységével feszegették, hogy játszották ki őket az urak. Elvették tőlük a csikászó, halászó, nádtermő szabad vizet, amely kenyeret adott, és hűen gondoskodott a maga népéről. Még ott rohadt a háló az eresz alatt, a halkas a színben, a kutya ott kapart egy-egy földdel befolyt csíkverem gödrében, de már nem volt víz, az új Krasznán mezítlábas gyerekek szaladgáltak át, sehol sem mért kötésnél mélyebb vizet a pulya.” „A pákász-világ letűnt, a mióta a folyók gátak közé fogva hömpölyögnek tova – tehető Móricz háborgó vallomása mellé a Herman Ottóé is –. Árkolásokon kifolyt a rét, a mocsár, mint kiűtött csapon a hordó vize, bora, s a pákász, a nádas igazi gyermeke, a szárazra került, ott pedig elveszett.”¹⁶ Vagy másféleképpen, de ugyanazt a tragédiát fogalmazva meg: „A pákász, az egykori bihari rétségnak, mocsárvilágának ura és őslakója eltűnt – elfogyott, mint elfogyott lecsapolás útján a rét, a mocsár.”¹⁷ „A mocsarak lecsapolása után sokan közülük behúzódtak a falvakba, s ott, mint egészen szegény emberek éltek le hátralévő napjaikat.”¹⁸

Móricz és Herman Ottó e tömörségükben is drámai jellemzése mellett máris Észak-Amerika fehérrek előtti, majd megjelenésük utáni terepére nézve – Dee Brown jeles Amerika- és indián-kutató leírásának keretei között – nem másnak: magának Kolumbusznak a naplóját idézzük most fel, hogyan nézett ki az először megpillantott föld a fehér ember megjelenése előtt, majd pedig mi lett belőle annak megszerzése és kirablása után. S ennek felmutatására elegendő lesz a legelőször európai lábbal érintett San Salvador szigetének példája is:

„Ez idő alatt (vagyis két-három évszázad lefolyása múltán J. Z.) a Kolumbuszt oly barátságosan üdvözlő tainókat utolsó szálig kiirtották már, egyszerű földművelő kultúrájukat és kézművességüket is elpusztították; helyükre rabszolgákkal műveltetett gyapotültetvények kerültek. A fehér gyarmatosítók irtották a trópusi erdőt, hogy növeljék földterületeiket; a gyapot kimerítette a termőtalajt, az erdők nem állták többé útját a szélnek, lassanként mindenütt homok borította a földet. Amikor Kolumbusz először pillantotta meg a szigetet, leírása szerint »nagy, teljességgel sík és buja zöld fákkal borított vidék tárult fel ... olyan zöld, hogy gyönyörűség ránézni.« A nyomában járó európaiak tönkretették ezt a vegetációt, kiirtották az őslakosságot – embereket,

¹⁵ Vö. Ecsedi-láp. = hu.wikipedia.org › wiki › Ecsedi-láp

¹⁶ HERMAN, 1887, 468.

¹⁷ I. m., 467.

¹⁸ Arcanum Kézírónyvtár. Magyar Néprajz. A pákász

állatokat, madarakat, halakat – és miután sikerült mindent pusztasággá változtatniuk, elhagyták a szigetet.”¹⁹ Az itt San Salvador történetén át kifejezett képlet modellszerűen lett érvényes Észak-Amerika más térségeiben is: „A javarészt indián nevet viselő, hajdan oly tiszta vízű folyókat iszap mocskolta már, szemét és emberi ürülék; s nem sokára maga a föld is sivataggá vált, kiégett, megrepedezett. Az indiánok arra gondoltak, hogy a sápadtarcúak gyűlölik a természetet – az eleven lélegzetű vadont, négylábúit, szárnyasait, a füves tisztásokat, a vizet, a földet és magát a levegőjeget is.”²⁰ Egy Vanigi Szka (Fehér Szellem) nevű (a szerzőtől meg nem nevezett törzshöz tartozó) indián a maga törzsének kismiszését egy Móricztól igen messze eső kontinensen is a magyar író és Herman Ottó lát utáni létet jellemző szavaihoz hasonlóan kommentálta: „Elűztétek erről a földről a vadat, hogy ne legyen elejtenivalónk, ne legyen eleségünk, ne maradjon más értékünk, csak ezek a hegyek ... amelyeket most ugyancsak elvették...”²¹ A párhuzamoknak e (valós méreteikhez képest) karcolatszerűen rövid jelzései mellett azon is el lehet tünődni, hogy a két esemény: Amerika végleges birtokba vételének utolsó fázisa és az Ecsedi-láp lecsapolásának folyamata csaknem ugyanarra a történelmi időszakaszra esett. Az Ecsedi-lápot 1751-től tervezték szabályozni, korlátozni és földeket szakítani ki belőle, a különböző munkafázisokon és szűkítések során át ez végül 1898-ra következett be. (Mezőgazdasági művelésre csak 1900-tól tudták használni a földeket.) Amerika fehér megszállásának intenzívebb időszaka is ebben az időszakban történt, a még dokumentálatlan földrablások után 1625-ből származik az első papíron rögzített adománylevél indián föld átadásáról,²² s az 1700-as évek utolsó harmadától indul meg, igencsak felgyorsulva, még nagyobb arányokban – és ahogyan azt a történelemkönyvek is tanítják, a 1890. évi Wounded Knee-nél történt tömegmészárlás eseményével fejeződve be egyszer s mindenkorra – ez a területszerző folyamat.²³

Csak egyetlen példa álljon itt most arra, milyen körülmények között ment végbe a létfeltételek elemi forrásainak: a természeti értékeknek a radikális és módfelett tudatos tönkretételével a hagyományos létmód korlátozása, amely végül földönfutókká, rezervátum-kreatúrákká változtatta Amerika megszállásokat túlélő őslakóit. „1863-ban a hírhedt Kit Carson ezredes körbekerített 8–9000 navahót, otthonaikat leromboltatta, állataikat leölette, földjeiket felégette. 1864-ben a nagy létszámú embercsoportot erőltetett menetben (ami később a »The Long Walk« = „A hosszú séta” nevet kapta) a mintegy 500 km-re, Új-Mexikóban lévő Fort Sumner felé hajtották. Ennek közelében

¹⁹ DEE BROWN: A Vadnyugat története indián szemmel. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976. Második kiadás. Fordította Tandori Dezső, 17. [BROWN, 1976.]

²⁰ Uo.

²¹ I. m., 269.

²² I. m., 13. „Szamoszet tudta, hogy a föld a Nagy Szellem birtoka, végtelen, akár az égbolt, nem lehet senki emberfiáé. Ám hogy az idegenek jóindulatát megőrizze, annak rendje és módja szerint átadta nekik a földet, kézjegyével látva el valami adásvételi okmányt. Ez volt az első adománylevél, amelynek értelmében indián föld került az angol gyarmatosok birtokába.”

²³ „Azok a népek, melyek egykor szabadon vándoroltak a végtelen térségekben, hamarosan rezervátumokba kényszerültek. A fehér behatolók itt nagyobb ellenállásba ütköztek, mint másutt, de a Szellemtánc mozgalom ellen fellépő kormányzati büntetőakciókkal és az 1890-ben körülbelül 300 dakota szíunak (köztük sok asszony, és gyermek) a dél-dakotai Wounded Knee-nél történt lemészárlásával ez is véget ért.” In: hu.wikipedia.org › wiki › Indiánok

zárt rezervátumban kellett élniük, ahol nem volt elegendő ivóvíz, így megfelelő mennyiségű állatot sem tudtak tartani. A navahók létszáma ez alatt a rövid időszak alatt erősen megfogyatkozott.”²⁴

Míg a rezervátumokba izolálás amott régi fájdalmakat konzervált magába, a magyar lápvidék lakói úgy kerültek rezervátumba, hogy tapodtat sem mozdultak életterükről. Pontosabban: egyetlen biztató kimozdulási esélyük maradt, és ez paradox módon éppen maga az Amerikát megcélzó kivándorlás volt az Árpád-kortól mindaddig őrzött identitásból a távoli idegenbe, ahol az itthoni kisemmizett már az ottani kisemmizettel szembeállíthatóan, akár új bitorlóként jelenhetett meg. Móricz érzékletesen így ír erről a bálozó csúrt leégető tűz forrásainak oknyomozásában: „...a félvak magyarnak is meg kell látnia, hogy a mi népünknek mit hoz a kultúra: Ecsedi-láp lecsapolást, vagyis a pizskos szegény életnek a végét, – óh nem azzal, hogy a fél filléreket hozó földnek az értékét, s a jövedelmét százszorosára emelte, hanem azzal, hogy a fél filléreket is elvette a szájából, s ráeszméltette a népet, hogy itt nem lehet megélnie, a fölös nép menjen Amerikába.”

Móricz a természeti és az emberi világot egyaránt kisemmiző lépécsapolás utáni képet mindezekben túl olyan megrendítően írja le, hogy a mai ökológiai szakkönyveknek is a kezdőlapjaira lehetne helyezni számos bekezdését. Képei mögött ott sejlének, azok egyetemes történelmi távolságaiba oda rakódnak a fehérektől (szintén az őslakosság bázisértékű élelemforrásának elapasztása céljából halomra lövöldözött) amerikai bölények csonthalmi, a monokulturális óriástáblákkal kizsigerelt földek, s az emberi mikroközösségeket szétverő erőszak látványai is: „Hanem aztán megtörtént a képtelen csoda, hamar eljött a tavasz, mikor milliósámmra feküdt a hal a száradó pocsolóban, kapával gereblyézték; s mikor hiába jöttek a madarak ezersámmra, nem találtak helyet, hogy fészket rakhassanak. A gém, a szárcsa, a sok vízimadár rémulően kóválygott ősi hona körül, mint a paraszt, s egyforma irigyen és keserűen látta, hogy kijátszották őket az urak az otthonukból...”²⁵ S tegyük azonnal e sorok mellé egy indiánnak a magyar író tudósítása előtt körülbelül fél évszázaddal mondott szavait. A varjú indiánokhoz tartozó Medvefog, ősi földjeinek pusztítását, élővilágának megsemmisítését felmérve, szinte Móricz gondolatait előlegezően nyilvánult meg így a Laramie-erődben kötött, az ősi földjüket kényszerűen átadó szerződés idejéből: „Hívjátok vissza fiaitokat. Előzőnlötték országunkat, elpusztították a növésben lévő fákat, lángokba borították földjeinket. Lerombolták országunkat, és megölték állataimat, a jávorszarvast, a szarvast, az antilopot, a bölényt. Nem azért ölnek, hogy egyenek, az állatokat ott hagyják rothadni, ahol megölték őket. Atyák, mit szólnátok hozzá, ha elmennék

²⁴ Uo.

²⁵ Hogy csak a madárvilág mekkora kárt szenvedett az emberi világot érő csapást mintegy előjelző szimbólumaként, azt hadd tanúsítsa az a tudományos felsorolás, miféle – Móricz által említett – madarak éltek annak előtte a lapon, amelyek már nem találtak hazára a lecsapolás után: „A láp madárvilága rendkívül gazdag volt. Elsősorban a vízimadarak, kacsák, libák, gázlómadarak voltak tömegesek. Honos volt itt a fülemüle, kékbecy, csaláncsúcs, nádirigó, nádiposztáta, nádi tücsökmadár, a billegető, cinege, sármány, jégmadár, sirály, bibic (lébuc), gulipán, cankó, szalonka, daru, szárcsa, vízityúk, haris, rétihéja, rétisas, gödény, kárókatona, gém, kócsag, bölömbika, gólya, vadlúd, Tőkés réce, vöcsök stb.” In: hu.wikipedia.org › wiki › Ecsedi-láp

országokba, és leölném állataitokat?”²⁶ A síksági indiánok fő táplálékának és egyéb életforrásának tudatos kipusztítását a következő feljegyzések illusztratív kiemelése is pontosan szemlélteti: „Az iowai származású William Frederic Codyt (1846–1914) ... a Cansas Pacific társaság abból a célból alkalmazta, hogy friss hússal lássa el a vasút építőit. Cody 17 hónap alatt 4286 bölényt ölt meg, ... ezért is kapta a Buffalo Bill nevet. (...) a vadászok 1872 és 1874 között több mint három és fél millió bölényt mészároltak le, ami napi átlagban ötszáz bölényt jelentett. Az állatok eltűnésével lehanyaglottak a síksági népek kultúrái is, hiszen számukra a bölény volt az élet legfontosabb forrása.”²⁷ „A bölényvadászat során a síksági indiánok nemcsak hónapokon át eltartható élelmet szereztek, hanem nyersanyagot is ruháikhoz, házaikhoz, eszközeikhez”, ám²⁸ „a fehér betelepülés, a háborúság, a betegségek és a bölények eltűnése maguk után vonták a hagyományos síksági életmód végét.”²⁹ De a letelepült, földművelő vagy állattenyésztő indiánok létalapjának: a kultúrnövényeknek és a háziállataiknak a kiirtása is bizonyíthatóan – és a bölénymészárlásokhoz hasonlóan – a földszerző stratégia része volt.³⁰

4. A kifosztás párhuzamai

A létmódváltást segítő társadalmi programokra e folyamatok várható társadalmi-szociális következményeit felmérve „természetesen” nem akadt komoly vállalkozás egyik megsértett területen: Észak-Amerikában és a magyar Tiszántúl szögletében sem. Amott az Indián Ügyek Hivatala éppen úgy a gyors területszerzéseknek volt a motorja, mint az Ecsedi-lápot megszerző magyar urak közössége. Az elvárható szociális segítséggel, az életforma-átalakulást támogató intézkedésekkel szemben a két nép – az indiánok és a lápközelieliek – egyformán az őket a hatalom részéről becsapó, kifosztó, sorsuk iránt közömbös vagy ellenséges fondorlatoknak, szerződésekknek lettek az áldozatai. Ez a módszer a szükat, a mohawkokat, a csirokikat, a sájeneket vagy az apacsokat éppen úgy sújtotta, mint az úgynevezett „lápilletményt” az ott élőktől fillérekért megvásárló vagy töredék rossz földekre elcserélő magyarországi földesurak cselvető eljárásai a környék pásztorait, vízi foglalkozású embereit és lápszéli parasztjait. Móricz még alig írt néhány betűt magáról a tűzvészről a tudósításában, de már azonnal e nagyúri cselvetést tudatosítja olvasóival: „De csak legalább, ha már föld maradt a helyén, öles kukoricát termő föld – írja a már lecsapolt lápról –, nekik maradt volna. De jöttek

²⁶ WALTER PEDROTTI: A történelem atlasza. Az indián háborúk. Little Big Horn, Rosebud, Wounded Knee, Washita, Sand Creek és... Pécsi Direkt Kft. Alexandra Kiadója, 2001, 48. [PEDROTTI, 2001.]

²⁷ I. m., 98.

²⁸ I. m., 61.

²⁹ hu.wikipedia.org › wiki › Indiánok

³⁰ Christopher „Kit” Carson ezredes „Azt javasolta, hogy a navahók területén alkalmazzák a »felperzselt föld« taktikáját. Megparancsolta tehát, hogy pusztítsák el a gabonaföldeket, a gyümölcsösöket és a falvakat, és kobozzák el az állatokat. A katonák a majdnem félévig tartó háborúban a 12000 lelket számláló navahók közül csak 78-at öltek meg, de sikerült felborítaniuk hagyományos életvitelüket és megtörni moraljukat. (...) A fehérek szisztematikusan lerombolták az indiánok házait, élelmiszerraktárait, leölték állataikat és kiirtották a törzs büszkeségét, az ötezer fát számláló barackost is.” 1875-ben a kajovák ellen harcolva „a katonák felgyújtották a falut, megsemmisítették a téli élelmiszertartályokat, és leölték a kanyonban legelésző mintegy 1500 lovat.” In: PEDROTTI, 2001, 16–17.

az urak, a nagyurak idejében, még mikor víz alatt volt a világ, s összevásárolták a nép lápillelményét három forintjával, ötten, adtak neki jó, kiélt szántóföldet ott a falu közelében, s örült a paraszt, hogy húsz hold vízért egy holdat, vagy kettőt, vagy csak háromvékást is kapott; mert ki hitte volna, hogy legyen idő, mikor vederrel kell hordani a lápra a vizet!” S ugyanez – a rablást a jogszerűség selymébe csomagoló – földszerző tipológiai metódus működött hatékonyan Amerikában is. A folyamatos erőszak hátterének biztonságából és nyomásából az őslakosok földjeit úgymond semmiségekért „megvásárló”, az indiánok érdekeit semmibe vevő, hasonló szellemű „szerződések” garmadájból lehetne idézni, bárhol ütjük fel az észak-amerikai őslakók történelmét taglaló könyveket!

Amerikában a „szerződéseknek”, avagy a „földvásárlásoknak” már a kezdete is az előkövetkező sorozatos csalások elemi modelljét kínálta: „Amikor a hollandok kikötöttek Manhattan félszigetén, Peter Minuit hatvan gulden értékű halászhorgóért és üveggyöngyért megvásárolta a mai New York szívét...”³¹ S szinte törzsről törzsre haladva állítható nagyon hosszú rendbe és idézhető meg az alaplépések után e civilizált „üzletkötéseknek”, vagyis a (számos helyen ugyan már fejlett és letelepedett mezőgazdasági tevékenységet folytató) indián népek elszegényítésének, tönkretételének az útja. „1795 és 1840 között – ragadva ki például egyetlen törzs beszédes sorstörténetét a 19. század első feléből – a miami indiánok egyre-másra vívták ütközeteiket, és ugyancsak egyre-másra kötötték a szerződéseket, amelyekben fokozatosan mind több termőföldről mondtak le a fehérek javára, amíg végül az Ohio völgyben semmi sem maradt már, amiről lemondhattak volna.”³² A szeminol indiánok hasonló eljárások révén – de már csaknem három évtizeddel korábban jutottak koldusbotra a huzamosabb és népüket apasztó ellenszegüléseik után. „1814 augusztusában Jackson a kimerült, kiéhezett (szeminol) indiánokat Wetumpka-nál körbevette (ma Montgomery, Alabama), s 1814. augusztus 18-án, aláírták velük a Fort Jackson egyezményt, amellyel ... az Egyesült Államok mintegy 81 000 km² föld átadására kényszerítette őket. (...). Ebből a területből vágták ki Alabama államot, és 1819-ben végleg az Egyesült Államok része lett.”³³ A küzdelmüket csaknem a XIX. század utolsó évtizedéig fel nem adó sziúk hosszas és kitartó alkudozás, különösen a híres törzsfőnökük, Ülő Bika következetessége révén tarthatták – korábban kialkudott, ám az állam részéről további zsugorításra ítélt rezervátumukban – ezeknél a törzseknél jóval tovább magukat, de végül ők is a többek sorsára kényszerültek. 1888-ban az akkori rezervátumukba „washingtoni bizottság érkezett, újra csak azzal a javaslattal: osszák fel a nagy sziú rezervátumot hat kisebb részre. Az indiánok négymillió hektár földről mondtak volna le a kormány – tehát a telepések – javára. A biztosok fél hektáronként ötven centet kínáltak az indiánoknak. (...) A politikusok... rá akarták venni az indiánokat, adják el rezervátumuk nagy részét, hiszen úgyis elveszik tőlük, ha nem adják szépszerével.”³⁴ Végül félhektáronként egy dollár ötven centet ajánlottak a korábbi 50 cent helyett.

³¹ BROWN, 1976, 14.

³² I. m., 15.

³³ hu.wikipedia.org › wiki › Indiánok

³⁴ BROWN, 1976, 371.

Ezek az erőszakkal, csellel, ravaszsággal kikényszerített „szerződések” éppúgy földönfutóvá tették Amerika őslakóit, mint ahogyan kivetették biztonságosabb, viszonylagosan jövedelmezőbb életükből, szokásaikból, szabadságukból a magyarság e „lápi” „indiánjait”.³⁵ A hódító fehér ember és a saját népe érdekei fölél szervezett magyar hatalom becstelenségét ez a jogban és a gazdasági háttérfeltételekben való járatlanságot, tudatlanságot vagy egyszerűen csak a jóhiszeműséget kihasználó ravaszság a negatív moralitásában is erősen összeköti. Ahogyan a magyar pákászra, csikászra, pásztorra, madarászra, kosárfonóra, parasztra, az amerikai indiánra is az állt, amit az indán szerződések körülményeiről Walter Pedrotti így fogalmazott meg: „Egy később sokszor emlegetett vélemény szerint az indián törzsfőnökök nem voltak tisztában vele, mit is írtak alá.”³⁶ A helyzet alattomoságát később, utólag és már tehetetlenül felismerve, a magyar paraszt – Móricz alapján – csak „a véres düh ingerlékenységéig” jutott el, az indiánok viszont sokszor fegyvert fogtak érdekeikért, új alapokat adva ezzel a végleges megfélemezésüknek.

A föld, a láp és a munkalehetőségek, a korábbi nyersanyagok elvesztése ugyanakkor nem csupán tárgyi-természeti-dologi, hanem igen jelentős és visszafordíthatatlan identitásbeli-lelki-hitbeli-erkölcsi veszteségekhez vezetett. Az egykori, itt is, ott is szerény, de a rezervátumhoz vagy a megnőtt kiszolgáltatottsághoz képest mégis szinte idilli, a természettel s a másik emberrel összehasonlíthatatlanul harmonikusabb szerkezetű világ ezért csaknem paradicsomi modellként élt a rá emlékezők szellemében: az algonkin (oszakivug) törzshöz tartozó, és a földrablások ellen 1832-ben fegyveres harcot kezdeményező Fekete Sólyom (Ma-kai-tai-me-ske-kia-kiak nevű) törzsfőnök, leverte lázadásai után, már letartóztatásában, 1833-ban így vallott erről fogságbeli önéletrajzában: „Amink volt, nem volt sok, de fiaink nem sírtak sohasem az éhségtől, népünk soha, semmiben nem szenvedett hiányt. (...) A mi falunk egészséges volt, és sehol sem volt jobb semmi, sehol sem lehetett jobb vadakat találni, mint nálunk.”³⁷

A korábbi kultúrát, az öntudatot, az egészséget aláaknázó szellemi-mentális állapotváltozások, amelyek teljes mértékben kivetették az embert a szokáshagyományából, a válság periódusában, az átmenetben, amikor totálisan még nem tarolódott le a korábbi, emberibb lét emlékezete, a legkülönbözőbb típusú kitörésekhez: személyes tragédiákhoz, öngyilkosságokhoz, gyilkosságokhoz, árulásokhoz és katasztrofikus következményekkel járó tömegselekvésekhez vezettek. Valamennyi egy-egy kétségbeesett, drámai erejű és (látszólag) feloldozást kínáló kitörést kísérelt meg az adott sorsállapotból. A lelki sebesülések és kilátástalan jövőkép alapján megszövedött tömegesebb ceremóniák, ünnepformák mind az indiánoknál, mind a volt láplakók közösségeiben teli voltak egy-egy nagyobb tragédia kísértő jeleivel. Az indiánok lezül-

³⁵ Az indián-párhuzamot érdekes járulékként egészíti ki a két világnak a vasúttal kapcsolatos első élménye is. „Az indiánok területén keresztülhaladó vasútvonalak építése nagyban hozzájárult a fehérek és az őslakosok viszonyának elmérgesedéséhez.” – írja Walter Pedrotti (PEDROTTI, 2001, 42.) Móricz is hasonló szellemben ír – a láp lecsapolásához mért veszteségekhez képest – a vasút ottani hasznáról: „A falu szélén futó vasúton, amelynek alig is van egyéb haszna, mert az ugyan nem haszon Pál Estánnak, hogy ma vasúton megy Ökörítőről Győrtelekre; nem haszon, hanem tíz krajcár pénzkidobás.”

³⁶ PEDROTTI, 2001, 28.

³⁷ I. m., 10.

lesztéséhez az alkohol, a drogok nagymértékben hozzájárultak. Az ököritóiak magatartásában és az indiánokéban is az egyre gyengülő, majd megszűnő önvédelmi és életvédelmi reflexek tehetetlenül álltak szemben az új kulturális tartalmak követelőző, harsány és számos szellemi-fizikai veszélyt rejtő kínálatával. „A Keogh erődben ismerem meg a whiskyt... Zsoldom nagy részét whiskyre költöttem azontúl”³⁸ – idézi meg egy Faláb nevű indián emlékezését Dee Brown könyve. A válságérzet ugyanakkor nem izolálódott csupán az egyes személyiségekre, a teljesebb népeiségre is romboló erővel terjedt ki: „A csejnenek inni kezdtek unalmukban, kétségbeesésükben. Az ital tette tönkre a törzs utolsó főnökeit, köztük Kis Farkast is.”³⁹

5. A rézbőrű sorsközösség

Az indiánok szellemtánc-mozgalmában és az ököritóiak – a húsvéti ünnepnap szentsége helyett – táncot akaró vágyaiban és ennek bármilyen körülmények közötti megtartásában is ilyen – s egymáshoz részben hasonlító kitörési minták, mélytudati erővonalak nyilatkoztak meg. Az indiánok szellemtánc mozgalma, a Wowoke nevű pajut sámán indentitásvédő felfedezése, keresztény alapon hirdette meg a Megváltónak egy rézbőrű ember alakjában rövidesen történő megérkezését, aki feltámasztja az indián halottakat, s helyreállítja a fehér ember nélküli világot. A várakozást az indiánoknak táncsal kell kitölteniük, hirdette Wowoke, és e program azt is tartalmazta, hogy a táncinget viselőket a fegyver, a puszkagolyó sem fogja. Az indián Messiás ilyen szavakat intézett a hozzá sereglett, legkülönbözőbb törzsbeli népekhez: „Gyermekeim! Szeretném, ha meghallgatnátok, amit mondani akarok. Táncra akarlak tanítani titeket, s azt szeretném, ha táncolnátok.» (...) Késő éjszakáig járták a Szellemek táncát, s akkor a Mester azt mondta, eleget táncoltak. (...) egész nap beszélt hozzájuk. Kezdetben – mondotta – teremté Isten a Földet, majd elküldte Krisztust, hogy tanítsa az embereket. A fehérek azonban gonoszul bántak vele, testét sebekkel borították, ezért Krisztus visszatért az égbe. Most indiánként jött el megint, hogy minden újra kezdődjék és jobb legyen. Mert jövő tavasszal, amikor térdmagasságban ring a fű, a Föld felszínét új talaj borítja majd, és maga alá temet minden fehér embert. Az új Föld édes füveket hajt, gyönyörűséges folyók szelik át, magas fák hajolnak vizük fölébe. És visszatérnek a bölények és a lovak csordái is. A Szellemtáncot járó indiánok a magasba emelkednek, és ott lebegnek majd, amíg az az özönvíz elvonul. Csak akkor ereszkednek le az új Földre, őseik visszatért szellemei közé. A világot attól kezdve csak indiánok népesítik be.”⁴⁰ A megmámorosodott, a hosszú táncoktól elfáradt-elkábult indiánopszortok a konkrét létvédő intézkedéseket sorozatosan elmulasztották, és ez a zavart tudatállapotot eredményező, révült óvatlanság a fehérek közelében (természetesen azok nyomatékos közreműködésével, sőt akaratából is) gyilkos tragédiák forrása

³⁸ BROWN, 1976, 336.

³⁹ Uo.

⁴⁰ BROWN, 1976, 375–376.

lett. Ez okozta a népéért példászerűen kiálló szíu törzsfőnök, Ülő Bika halálát is,⁴¹ és vezetett az indián háborúkat egyszer s mindenkorra lezáró – már említett – Wounded Knee-i vérengzéshez, ott az egyébként békességre hajló Spotted Elk nevű (az amerikaiaktól Nagy Lábnak csúfolt) törzsi vezető és körülbelül 300 indián közöttük nők és gyermekek lemészárlásához.

A mindennapok kínjából kitérést kereső, megsérült lélektani alapzat, s az ennek nyomán kibomló elővigyázatlanúság, majd a káoszba forduló baleset idézte elő az ököritői borzalmakat is, s ez a háttértartalom kap kiemelt ábrázolást Móricz beszámolójában, noha a szellemi pólusok vallásos magja itt ellenkező előjelű. Az indiánok a krisztusi elveket próbálják integrálni, az ököritóiak pedig húsvét tiszteletének szentségét sértik meg – a divatot majmoló, korábbi szokásaikból kivetkező, új életformát keresgélő vágyaik talaján – amikor bált rendeznek húsvét vasárnapján. A moralitás e csonkulásának pedig a legveszedelmesebb, sőt legvégzetesebb járuléka az önvédelmi reflexek összeroskadása, majd hiánya. S ennek is a profithajszolás a legbelső, a végső oka, s vele együtt az egyéni érdekek markáns karakterizálása – amelyről Móricz élesen metszett és erős kritikai képet ad –: szemben az egymásra irányított figyelemmel, a keresztényi egymással törődéssel. A hirtelen aláaknázott történelmi folytonosság és a széttépett identitás hiányán felszökő felelőtlenség az író meglátásában egyszerre változtatja valóságos haláltánc-rítussá a bált és az ünnepet.

„És a kultúra hozta, a kultúra, a táncrendet. Ez a nyomtatott papírlap jelzi legtisztábban, mi történt hát a néppel? Azt, hogy bizonyos kultúrigényekre szert tett, de semmi kultúrmunka képességre. A föld jövedelmét semmivel sem tudták növelni, de a személyi kiadások horribilis módon felszöktek. Nem faekével szántanak ugyan, de nem is haladnak egy lépést sem Hollandia földművelése felé. A maguk szötte vászonruhából ellenben kivetkeznek, s anyagi képességeiket messze meghaladó módon ruházkodnak. Jön a divat, itt is van a nyakukon, s megtanítja őket fényűzésre... (...) Mit hozott hát a kultúra? Azt, hogy a régi halász, pásztor, tehetetlen szegény földtúró parasztnép világába nem hozott reális hasznot, de hozott morális kárt. Ma nagyobb divat ezekben a falvakban a durvaság, a szívtelenség, a komiszság, mint bármikor is volt; ma, aki valamit is ad magára, hetyke, kemény, és az Istennel se törődik! Mert ő az első a világon!... Mi is történt Ököritón? A szomszéd falvakban már van rezesbanda, na hát lesz nekik is! De olyan, hogy olyan nincs több a megyébe. És neki a falunak, neki a környéknek, fel kell hajtani a népet, itt legyen mindenki húsvét vasárnapján, mert olyan bált kell csinálni, amilyen még nem volt! Azért is kell vasárnapra tenni, ünnep első napjára, ami eddig rettenetes szentségtörés lett volna. Táncolni! Ünnepe

⁴¹ A nyugati vidékek csaknem valamennyi indián rezervátumában Dee Brown-t idézve – „préritizként terjedt el a tánc”. Ez a mozgalom, amelybe identitásvágyak, önértelmezés, mágia és mítosz egyaránt keveredett, akkora népszerűsége tett szert az körükben, hogy rövidesen kiváltotta a fehér hatalom tiltó akaratát. „Dakotától Arizonáig, az indián terroriumtól Nevadáig az Indián Ügyek Hivatalának igazgató felügyelői és a hadsereg tisztjei próbálták kétségbeesetten megféjteni a dolog értelmét. Kora ősszel parancs érkezett: legyen vége a szellemtáncnak.” In: BROWN, 1976, 377. A szellemtánc betiltásának és főbb képviselők kiemelésének, elzárásának a katonaság és az indián rendőrség által is végrehajtott cselekvései során kialakult kaotikus rendtelenség, az öntudatvesztésekig vezető táncmámor, a kialakult feszültségek és kapkodások, a véletlenül vagy akaratlanul elsültött fegyverek idézték elő előbb Ülő Bika, azután százak halálát.

első napján! De mit! Ott egye a fene a papokat, ahun egy is kicsirázott, szakadjon rájuk az ég, meg egy darab Isten!...

Ez a tónus, ami az egész életükben uralkodik, s ami megtermette a rettenetes bajt.”

Összegezve az elmondottakat: a Móricz által elemzett ököritói szituációban centrális módon benne ég a környezeti létfeltételek gazdasági térnyerésre törekvő, profitéhes akaratoktól való agresszív megváltoztatásának hatása a mikro-, sőt a nagyobb társadalmak jövőjére. Ez a vad mohóság hasonló elveken működött az észak-amerikai indiánoknak a földjükről való elűzése, természetes létfeltételeik átalakítása, kiirtásuk vagy lezüllesztésük útján, mint abban a sorstartalomban, amit Ököritó példája a magyar író tollán felmutat.

Az ököritói tragédia csak látszólag véletlenül, egyetlen lámpa tűzokozása miatt bekövetkezett szerencsétlenség. Ahogyan Móricz oknyomozása elénk tárja, ez a dráma a korabeli magyar társadalom természetéből, folyamataiból nagymértékben következő s az emberiség egyetemes történelmére rányilalló szimbolikus szerkezetű történet, a mának is szóló üzenetekkel. Az író nagyívű analízise történeti összefüggéseiben, társadalmi kapcsolatrendszerében, morális, lelki és szakrális kontextusaiban vizsgálva a jelenséget, közelítése optikája révén olyan totálképet ad a tragédiáról, mint jóval később majd a dokumentumfilmek, az elemző szociográfiai, egyszerre oknyomozó és tudományos természetű vizuális mozgóképmunkák. Az általa közvetített egyedi jelenség elemzésében az emberiség egyes csoportjait, népeit, néptörzsedékeit ért történelmi és ezzel párhuzamosan ökológiai csapások számos más esete is prognózisszerűen nyilatkozik meg. Így a sarkvidék jégtömbjeinek riasztóan felgyorsult olvadása, Afrika egyes országainak elsivatagosodása, amely menekültáradatok millióit hajtja ma Európa felé – s a hitét, liturgikus hagyományait elhajító keresztény népek körében pusztító morális következmények is. A hit elvesztése, de legalábbis csorbulása a mai Európa erkölcsi kiszolgáltatottságának képeit is előrevetíti a hitükhöz ragaszkodó emberi közösségekkel szemben. A hit morális erőinek mellőzése, tartalmainak figyelembe nem vétele a társadalmi lét alakításában ezért ma a Móricz analízisét olvasókban a Nyugaton lebontott, elhagyott vagy felgyújtott templomok látványát idézheti fel. A helyükön támadó űr, gondolatlan, félelmes üressége csaknem ugyanolyan – konkrét vagy átvitt értelemben vett – „tűzvész utáni csűr”, mint amelyet Móricz bemutat, s amely Ököritón 312 embert égetett porrá, illetve tett egy életre nyomorékká.

De visszatérve a tragédiának és Móricz írásának történelmi idejéhez: az egymás becslésének hiánya, a katasztrófa okai között többféle síkban megjelenő profitmohóságnak a csak önmagára koncentráló figyelmetlensége, az embervédelmet és a közösségi létet védő érdekek borzalmakhoz vezető, s a népcsoportot hosszú időre gyászba borító és tönkrevető totális kiszorítása a tudatból, vagyis az önvédelmi reflexek széttröszése itt, a magyar világ e sarkában még csupán lokális katasztrófához vezetett. Ám ez a lokális sorscsapás egy – már teljes nemzeti síkon is rövidesen megjelenő – jóval nagyobb arányú baj bekövetkezésének előjeleként is felfogható. Az ököritói dráma után négy év múlva kitör az első világháború, amelynek következményeképpen az önvédelmi eszközeit, erőit elveszített Magyarországot területének kétharmadától fosztják meg. Az égő csűrré változott, darabjaira eső Kárpát-medence magyarságának egyharmada

– az utódállamokban – bűnösnek tartott, kizsorítandó, az észak-amerikai indiánokéhoz sok vonásában hasonló létállapotba kerül, ahogyan arról határon túli irodalmunk számos műve később megrázóan tanúskodik, közöttük Szöcs Géza *Indián szavak a rádióban*, *Csingacsgek* látogatása a világosi villamossági üzletben című költeményei, Kányádi Sándor „indián” versei vagy Ferenczes István: *Velünk az indiánok* című esszéje. S Erdélyen és a Partiumon kívül más magyarlakta területekről is bőségesen sorolhatók volnának a nevek és a példák.

De mindez már egy másik történet. Azt egy másfajta tűzvész okait kutatva lehet majd egybevetni az indián történelemmel.